

सुधा मल्होत्रा - भाग १

दिल्ली, १९४० च्या दशकाची सुरुवातीची वर्षे

सुधाला गाता गळा आहे आणि तिचा संगीताकडे ओढा आहे हे तिच्या आईवडिलांच्याच प्रथम लक्षात आले हे स्वाभाविक आहे. परंतु त्या काळच्या पालकांसारखा विरोध न करता त्यांनी उलट तिच्या कलेला प्रोत्साहनच दिले. वयाच्या सहाव्या वर्षी, तिच्या बरोबरीच्या मित्रमैत्रिणी बाहुल्या आणि खेळ यांत दंग असताना तिने आपला गाण्याचा पहिला कार्यक्रम केला. त्याला रसिकांचा उदंड प्रतिसाद मिळाल्यामुळे ती स्टेजवर वारंवार गात राहिली. ती नूरजहाँ आणि काननबाला यांची गाणी म्हणत असे. तेव्हा तिच्या पालकांनी तिला शास्त्रीय संगीत शिकवण्यासाठी खास शिक्षकाची नेमणूक केली. लवकरच ॲॅल इंडिया रेडिओच्या लाहोर केंद्रावर ती गाऊ लागली. आता तर देशभरातील लोक तिला ओळखू लागले. ह्यांमध्ये गुणवंत नवोदित गायकांची अचूक पारख करणाऱ्या दिग्गज गुलाम हैदर यांचाही समावेश होता. परंतु त्यावेळी ते हिंदुस्थानातील आपला गाशा गुंडाळून नव्यानेच स्थापन झालेल्या पाकिस्तानात जाण्याच्या तयारीत होते आणि त्यानंतर अनिल विश्वास ह्या अशाच असामान्य संगीतकाराने तिला 'आरजू' (१९५०) ह्या चित्रपटातून रीतसर संधी दिली. कारण ह्यापूर्वी १९४९ मध्ये 'दि लास्ट मेसेज' मध्ये ती गायली होती. ते गाणे होते, 'मिल गये नैन'. त्या वेळी ती साधारणपणे अवघी १२ वर्षांची होती.

हयानंतर लगेचच अनिल विश्वास यांचे मेहुणे म्हणजे प्रसिध्द बासरीवादक आणि संगीतकार पन्नालाल घोष यांनी तिला 'आंदोलन' या चित्रपटातील 'वंदे मातरम्' ह्या गाण्यासाठी बोलावले. तिने हे गाणे कोरससह मन्ना डे, पारुल घोष आणि शैलेश यांच्यासोबत गायले. तिची खूप प्रशंसा होऊ लागलीच पण अनेक गाणीही तिला मिळाली. १९७०च्या दशकात जवळ जवळ प्रत्येक संगीतकाराकडे तिने गाणी म्हटली. त्या सर्व गाण्यांची संख्या जवळपास २०० होईल. शास्त्रीय संगीताचा अभ्यास, स्पष्ट उच्चार असा असलेला तिचा आवाज रसिकांना खूपच भावला. 'कासे कहूँ मनकी बात' ('धूल का फूल') हे रागदारीतील गाणे असो की 'तुम मुझे भूल भी जाओ तो ये' ('दीदी मधील मुकेशसोबतचे) हे व्याकूल गाणे असो, ती प्रत्येक गाणे अगदी जीव ओतून गात असे. तिने अशी कितीतरी अविस्मरणीय गाणी दिली. 'ओ रुक जा, रोक जा, रुक जा' ('चंगेझा खान'), 'गम की बदलीमे चमकता' ('कल हमारा है' मध्ये रफीसोबत), 'सलाम-ए-हसरत कबूल करलो' आणि 'पयामे इश्क-ओ-मोहब्बत हमे पसंद नही' ('बाबर') ही तिची काही सुरेख गाणी. ते असे दिवस होते की गीतकार काय किंवा संगीतकार काय सर्व अगदी जोषात होते. त्यांना सुरेल गायकांची गरज होती आणि सुधाने नक्कीच आपल्या आवाजाचे सोने केले.

तिच्या कवालींवर जरा नजर टाकूया. 'लो हुस्न मेहेंगा, इश्क सस्ता हो गया' (जानीबाबूबरोबर 'चारोंकी की बारात'), 'हसिनोंके जलवे परेशान रहते' (रफी, मन्ना डे, आशा आणि कोरस 'बाबर' मध्ये) आणि 'बरसात की रात' मधल्या देखील. ह्या चित्रपटातील कवालींमुळे रोशनने सर्वाना कुठच्या कुठे नेऊन ठेवले. 'निगाह-ए-नाझा के मारोंका हाल क्या होगा' (आशा, शंकर-शंभू आणि कोरसबरोबर), 'जी चाहता है चुम लूँ' (आशा, बलबीर, बंदे हसन व कोरसबरोबर), आणि ती परिपूर्ण, सर्वातिम, उत्कृष्ट कवालींची जोडी - 'ना तो कारवाँ की तलाश है' (मन्ना डे, आशा, एस. डी. बातिश आणि कोरसबरोबर), आणि 'ये इश्क इश्क है इश्क इश्क' (मन्ना डे, एस. डी. बातिश, रफी आणि कोरसबरोबर). व्वा!

पण तुम्हाला वाटत असेल की सुधाची गायकी फक्त कवालीपर्यंतच चांगली असेल तर तुम्हाला पुनर्विचार करावा लागेल. कारण 'ना मैं धन चाहूँ' (गीता दत्तबरोबर 'काला बाझार' मध्ये) आणि 'दर्शन दो घनश्याम नाथ मोरी अखियाँ प्यासी रे' ('नरसी भगत' मध्ये हेमंत आणि मन्ना डे सह) ही अप्रतिम भजने तुमचा विचार बदलतील. सुधाने विविध प्रकारची गाणी उत्तम रितीने सादर केली. त्यांतील काही :

'गंगा की रेती पे बंगला छावी दे' ('मिझांगा गालिब'), 'मालिक तेरे जहाँ मे' ('अब दिल्ली दूर नहीं'), 'आवाज दे रहा है कोई आसमाँ से' ('गौहर'), 'ओ मेरे प्यारो, जमीन के तारो' (रफी आणि आशाबरोबर 'जमीन के तारे' मध्ये), 'ये हाथ अपनी दौलत है' ('मासूम') आणि 'अलिफ झाब्र आ आ, अलिफ झार ए ए, अलिफ पेश त' (रफी आणि कोरसबरोबर 'लव्ह इन सिमला' मध्ये). आणि ही गाणीही विसरता

येणार नाहीत - हळवार सौंदर्य असलेले गाणे 'कश्ती का खामोश सफर है' (किशोरबरोबर 'गर्लफ्रेंड' मध्ये) आणि 'कौने रंग मुंगवा' (सुमनबरोबर 'हिरा मोती' मध्ये). ही सर्व गाणी बहुतेक करून ५०च्या दशकातील आहेत. ह्यानंतरच्या काळातील चित्रपटातील गाण्याच्या रेकॉर्ड्सवर तिचे नाव फारसे आढळणार नाही.

ती लोकांना आवडायची आणि सुरेख्ही होती. तिचे व्यक्तिमत्त्व आणि सहजसुंदर हास्य यांमुळे तिला चित्रपटातील बरीच मागणी होती. परंतु तिने ह्या सर्वाना ठाम नकार दिला. आपल्यासारख्या गायनरसिकांचे दुर्दैव असे की त्यानंतर लवकरच तिने गाण्यालाही नकार दिला आणि अर्थातच विवाहाला होकार ! तिच्या विवाहोत्तर आयुष्यात तिला गाणे सोडून द्यावे लागणार होते. आणि खरेच तिच्या आयुष्यातील अत्यंत प्रसिद्ध गाणे गाऊन लगेचच तिने चित्रपटसंन्यास घेतला. ते गाणे म्हणजे 'तुम मुझे भूल भी जाओ तो ये हक है मुझको' ('दिदी'). हे मुकेशसोबतचे एक विलक्षण सुंदर गीत !

गानप्रेमींना तिचा शास्त्रीय संगीतावर आधारित, स्वच्छ, संयत, भावपूर्ण, ताजा/टवटवीत आणि संवेदनशील असा आवाज खूप आवडला. त्यानंतरच्या वर्षात ती फक्त खाजगी बैठकींतूनच गात असे. तिचे हे गाणे ऐकलेल्या चाहत्यांच्या मते तिच्या आवाजात फारसा बदल जाणवला नाही. आता ती बहुधा भजनेच गात असे. अधून मधून ती सूरसिंगार संसद किंवा अशाचसारख्या संस्थांमधून गात असे. पण चित्रपटांतून त्यानंतर मात्र गायली नाही. नंतर ती गळल आणि भजने ध्वनिमुद्रित करीत असे. गळलप्रेमींच्या मते आजपर्यंतच्या तिच्या गळलांमधील 'मेरी जुबान से मेरी दास्ता सुनो तो सही' ही एक अत्यंत श्रेष्ठ गळल आहे.

पुढे बन्याच वर्षांनी तिने 'प्रेमरोग' या चित्रपटासाठी पाश्वरगायन केले. तिचा आवाज अजूनही सुंदर होता पण काहीतरी गणित चुकत होते. बदललेला काळ हेच कदाचित उत्तर असेल. या चित्रपटातील 'ये प्यार था या कुछ और था?' हे गाणे तिच्याच 'ख्वाब था या खयाल था क्या था?' या भन्नाट गळलेची आठवण करून देते. अतिशय श्रवणीय असे हे गाणे आवर्जून ऐकले पाहिजे.

(क्रमशः)

- माणेक प्रेमचंद
('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून.)

NOTE: Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still

touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least. “Yesterday's Melodies Today's Memories” is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand's second book was “Musical Moments From Hindi Films”, which celebrated 75 years of sound (and music) in Hindi Films. The author next wrote another music book called “Romancing The Song”, which traces the history and changing face of lyrics in Hindi Cinema, right from 1931 till now.

After that, he wrote a third of the biography of the santoor maestro Pandit Shiv Kumar Sharma, outlining in some details the great musician's role in Hindi cinema, both as an instrumentalist and a composer.

His latest book “Talat Mahmood, The Velvet Voice” was released in May 2015. To buy his books, or otherwise write to the author, his email address is manekpremchand@gmail.com